

הנכון והשגוי כרמז למשמעות היקום

מאנגלית: עמית איזנמן

[שלושת הפרקים הראשונים ראו אור בכתב העת 'דחק: כתב-עת לספרות טובה', גיליון י"ג, 2021]

1. חוק הטבע האנושי

כל אחד שמע פעם אנשים רבים. לעתים זה נשמע מצחיק ולעתים זה נשמע בלתי נעים למדי; אם כך ואם כך, אני מאמין שנוכל ללמוד משהו מאוד חשוב מהקשבה לסוג הדברים שהם אומרים. הם אומרים דברים כמו: "איך היית מרגיש אם מישהו היה עושה את אותו הדבר לך?" – "זהו המושב שלי, הייתי כאן ראשון" – "עזוב אותו במנוחה, הוא לא גורם לך כל נזק" – "למה אתה נדחף לפניי?" – "תן לי קצת מהתפוז שלך, נתתי לך קצת משלי" – "בחייך, הבטחת". אנשים אומרים דברים מעין אלו בכל יום, אנשים משכילים כמו גם חסרי השכלה, ילדים כמו גם מבוגרים.

ובכן, מה שמעניין אותי בכל ההערות הללו הוא שהאדם שמשמיע אותן אינו רק אומר שהתנהגותו של האדם האחר אינה מרצה אותו. הוא פונה לסוג מסוים של סטנדרט־התנהגות שהוא מצפה שהאדם האחר יכיר. והאדם האחר ישיב רק לעתים נדירות: "לעזאזל עם הסטנדרט שלך". כמעט תמיד הוא ינסה להסביר שמה שהוא עשה אינו נוגד באמת את הסטנדרט, או שאם הוא נוגד אותו אז ישנו איזה תירוץ מיוחד לכך. הוא מעמיד פנים שישנה סיבה מיוחדת במקרה הספציפי הזה שבגינה האדם שתפס את המושב ראשון אינו צריך לזכות בו, או שהדברים היו שונים למדי כשניתן לו קצת מן התפוז, או שמשוהו צץ פתאום ועתה אפשר לו שלא לקיים את הבטחתו. למעשה, נדמה כאילו לשני הצדדים ישנו בראש מין סוג של חוק, או כלל, של משחק הוגן או התנהגות נאותה או מוסר או איך שלא תכנו זאת, שעליו הם באמת מסכימים. ואכן יש להם. אם לא היה להם, הם היו עשויים, כמובן, להילחם כמו חיות, אך הם לא היו יכולים לריב במובן האנושי של המילה. מריבה משמעותה לנסות להראות שהאדם האחר שוגה. ויהיה זה חסר הגיון לנסות לעשות זאת אלא אם לכם ולזולת ישנה הסכמה כלשהי לגבי טיבם

של הנכון והשגוי ; בדיוק כשם שיהיה זה חסר הגיון לומר שכדורגלן ביצע עבירה אלא אם ישנה הסכמה כלשהי לגבי חוקי הכדורגל.

אם כן אפוא, לחוק או לכלל הזה, בנוגע לנכון ולשגוי, היה נהוג לקרוא חוק הטבע. בימינו, כשאנו מדברים על "חוקי הטבע" אנו בדרך כלל מתכוונים לדברים כמו כבידה, או תורשה, או חוקי הכימיה. אך כשההוגים של ימי קדם קראו לחוק של הנכון והשגוי "חוק הטבע", הם התכוונו למעשה לחוק הטבע האנושי. הרעיון היה שכפי שכל הגופים נשלטים על ידי חוק הכבידה, והאורגניזמים על ידי חוקי הביולוגיה, כך גם ליצור שנקרא אדם יש את החוק שלו – עם ההבדל הגדול הזה : שגוף אינו יכול לבחור אם ברצונו לציית לחוק הכבידה או לא, אך האדם יכול לבחור אם ברצונו לציית לחוק הטבע האנושי או לא.

נוכל לנסח זאת בדרך אחרת. כל אדם כפוף בכל רגע לכמה מערכות חוק שונות אך ישנה רק אחת שהוא חופשי שלא לציית לה. כגוף, הוא כפוף לכבידה ואינו יכול שלא לציית לה ; אם תשאירו אותו ללא תמיכה בנקודה כלשהי באוויר, אין לו בחירה רבה יותר לגבי הנפילה מאשר ישנה לאבן. כאורגניזם, הוא כפוף לחוקים ביולוגיים שונים אשר, ככל בעל חיים, הוא אינו יכול שלא לציית להם. כלומר, הוא אינו יכול שלא לציית לאותם החוקים שהוא חולק עם דברים אחרים ; אך החוק שמיוחד לטבעו האנושי, החוק שהוא אינו חולק עם החי או הצומח או הדומם, הוא חוק שהוא יכול שלא לציית לו אם יבחר בכך.

חוק זה כונה חוק הטבע מאחר שאנשים חשבו שכל אחד מכיר בו מטבעו ואינו צריך שילמדוהו. הם לא התכוונו, כמובן, שלא תוכלו למצוא פה ושם אדם משונה שלא מכיר אותו, בדיוק כפי שתוכלו למצוא מעט אנשים שהינם עיוורי צבעים או חסרי כל חוש מוסיקלי. אך מבחינת המין בכללותו, הם חשבו שהרעיון האנושי של ההתנהגות ההגונה היה ברור לכל אחד. ואני מאמין שהם צדקו. אלמלא צדקו, אזי כל הדברים שאמרנו בנוגע למלחמה היו הבלים.¹ מה ההיגיון לומר שהאויב שוגה אלא אם כן הנכון הוא דבר אמיתי שהנאצים הכירו בו בעומק לבם כפי שהכרנו אנו ושעל פיו הם היו חייבים לפעול? אם לא היה להם מושג למה אנו מתכוונים כשאנו מדברים על הנכון, אזי, על אף שככל הנראה היינו צריכים להילחם בהם, לא היינו יכולים להאשים אותם בכך יותר משהיינו יכולים להאשימם בצבע שיערם.

¹ טקסט זה הוא עיבוד של שיחות אותן הוזמן לשאת ק.ס. לואיס בשידור חי ברדיו ה-BBC בין השנים 1942-

1944, במהלך השתתפותה של בריטניה במלחמת העולם השנייה [ע"א].

אני יודע שישנם אנשים שאומרים שרעיון חוק הטבע או רעיון ההתנהגות ההגונה שידועה לכל בני האדם הוא אינו סביר, זאת מאחר שלציביליזציות שונות ולדורות שונים היו אמות מידה מוסריות שונות למדי.

אך זו אינה האמת. היו הבדלים בין אמות המידה המוסריות שלהם, אך אלו מעולם לא הצטרפו לכדי משהו הדומה להבדל מוחלט. אם מישהו יטרח להשוות את התורות המוסריות של, למשל, המצרים הקדמונים, הבבלים, ההינדים, הסינים, היוונים והרומאים, מה שבאמת יפעים אותו הוא עד כמה הן דומות זו לזו, ולזו שלנו. חלק מהראיות לכך ריכזתי בנספח של ספר אחר הנקרא 'ביטול האדם' [The Abolition of Man]; אך עבור מטרותנו הנוכחית אני צריך אלא לבקש מהקורא לחשוב מה תהיה משמעותו של מוסר שונה לחלוטין. חשבו על מדינה בה היו אנשים נעצים על כך שנסו מן הקרב, או מקום שבו אדם חש גאווה על כך שבגד בכל האנשים שנהגו בו בטוב לב. בדיוק באותו האופן תוכלו לנסות לדמיין מדינה שבה שניים ועוד שניים שווים חמש. בני אדם נבדלו זה מזה ביחס לזהות האנשים שאסור לגלות אנוכיות כלפיהם – האם יהיו אלו רק המשפחה שלך, או בני ארצך, או כולם. אך הם תמיד הסכימו שאסור לך להעמיד את עצמך במרכז. האנוכיות מעולם לא הוערצה. בני האדם נבדלו זה מזה ביחס לשאלה האם עליך לקחת אישה אחת או ארבע. אך הם תמיד הסכימו שאסור לך פשוט לקחת כל אישה שמוצאת חן בעיניך.

אולם הדבר המדהים ביותר הוא כדלקמן: בכל פעם שתמצאו אדם שאומר שהוא אינו מאמין בנכון ובשגוי אמיתיים, תמצאו את אותו אדם שב על עקבותיו רגע אחר כך. הוא עלול להפר את הבטחתו לכם, אך אם תנסו להפר את הבטחתכם כלפיו הוא יתרעם "זה לא הוגן" עוד בטרם תספיקו לומר ג'ק רובינסון. אומות עשויות לומר שהסכמים אינם נחשבים; אך אז, ברגע הבא, הן הורסות את הטיעון שלהן כשהן אומרות שההסכם הספציפי שאותו הן רצו להפר היה לא הוגן. אך אם הסכמים אינם נחשבים, ואם אין דבר כזה נכון ושגוי – במילים אחרות, אם חוק הטבע אינו קיים – מהו ההבדל בין הסכם הוגן ובין כזה שאינו הוגן? האין הם הניחו למרצע לצאת מהשק והראו שלא משנה מה הם אומרים, הם באמת מכירים בחוק הטבע בדיוק כמו כל אחד אחר?

נדמה, אם כן, שנגזר עלינו להאמין בנכון ובשגוי אמיתיים. בני אדם יכולים לעתים לטעות לגביהם, בדיוק כפי שבני אדם טועים לפעמים בחשבונות שלהם; אך הם בדומה ללוח הכפל, אינם עניין של טעם ושל דעה גרידא. כעת, אם נסכים על כך, אמשיך לנקודה הבאה שלי: איש מאיתנו אינו מציית באמת לחוק הטבע. אם ישנם אי אילו היוצאים מן הכלל ביניכם, אני מתנצל בפניהם. מוטב לכם לקרוא ספר

אחר, מאחר שהדברים שאומר אינם נוגעים לכם. וכעת, אפנה לבני האדם הרגילים שנשארו: אני מקווה שדברי לא יובנו שלא כהלכה. איני מטיף ואלוהים עדי שאיני מתיימר להיות טוב יותר מכל אחד אחר. אני רק מנסה להפנות את תשומת הלב לעובדה; לעובדה שהשנה, או החודש, או קרוב לוודאי, היום הזה ממש, נכשלנו בלהתנהג בדרך בה אנו מצפים מאנשים אחרים לנהוג. ייתכן שיהיו לנו כל מיני סוגי תירוצים. הפעם ההיא שהיית כל כך לא הוגן כלפי הילדים הייתה כשהיית עייף מאוד. העסק המעט מפוקפק ההוא בנוגע לכסף – ההוא שכמעט שכחת – הגיע בדיוק כשהיית מרושש לחלוטין. ומה שהבטחת לעשות לפני זמן רב כל כך ומעולם לא עשית – ובכן, מעולם לא היית מבטיח אם היית יודע עד כמה עסוק אתה עתיד להיות. אשר להתנהגותך כלפי אשתך (או בעלך) או אחותך (או אחיד), אם הייתי יודע כמה מרגיזים הם יכולים להיות, לא הייתי מתפלא על כך – ומי אני לכל השדים והרוחות בכלל? אני בדיוק אותו הדבר. כלומר, איני מצליח לציית לחוק הטבע בצורה מיטבית, וברגע שמישהו אומר לי שאיני מציית לחוק, או אז קופצת לראשי שורת תירוצים בלתי נגמרת. השאלה כרגע היא אינה האם מדובר בתירוצים טובים. הנקודה היא שהם הוכחה נוספת לכך, בין אם אנו אוהבים זאת ובין אם לאו, שאנו מאמינים עמוקות בחוק הטבע. אם איננו מאמינים בהתנהגות הגונה, מדוע עלינו להיות כל כך להוטים לתת תירוצים לכך שלא נהגנו בהגינות? האמת היא שאנו כל כך מאמינים בהגינות ושאנו מרגישים את חוק הטבע דוחק בנו כל כך – עד שאיננו יכולים לשאת את ההתמודדות עם העובדה שאנו מפרים אותו, וכתוצאה מכך אנו מנסים לגלגל את האחריות הלאה. שכן, אתם ודאי מבחינים שרק עבור התנהגותנו הרעה אנו מוצאים את כל ההסברים הללו. זהו רק המזג הרע שלנו שאנו מייחסים להיותנו עייפים או מודאגים או רעבים; את מזגנו הטוב אנו מייחסים לעצמנו.

אלו הן, אם כן, שתי הנקודות שרציתי להעלות. ראשית, שלבני האדם בכל רחבי כדור הארץ יש את הרעיון המוזר הזה שהם חייבים להתנהג בדרך מסוימת, והם אינם יכולים באמת להיפטר מזה. שנית, שלמעשה הם אינם מתנהגים בדרך הזו. הם יודעים את חוק הטבע; הם מפרים אותו. שתי עובדות אלו הן היסוד לכל חשיבה בהירה לגבי עצמנו והיקום שאנו חיים בו.

2. כמה התנגדויות

אם אלו מהווים את הבסיס, מוטב שאעצור בכדי להעמיד לבסיס הזה יסודות מוצקים בטרם אמשיך. חלק מן המכתבים שקיבלתי הראו שאנשים רבים וטובים מתקשים להבין מהו בדיוק חוק־טבעיהאדם הזה, או החוק המוסרי, או חוק ההתנהגות ההגונה.

לדוגמא, חלק מהאנשים כתבו לי: "האין מה שאתה מכנה החוק המוסרי הוא פשוט האינסטינקט העדר² שלנו והאם הוא לא התפתח בדיוק כמו כל האינסטינקטים האחרים שלנו?" ובכן, אני לא מכחיש שעשוי להיות לנו אינסטינקט עדרי – אך לא לכך אני מתכוון כשאני מדבר על החוק המוסרי. כולנו יודעים מהי ההרגשה להיות מונעים על ידי אינסטינקט – על ידי אהבה אימהית, או דחף מיני, או הדחף לאכול. משמעות הדבר היא שאתם חשים ברצון עז או בתשוקה לפעול באופן מסוים. וכמובן, פעמים אנו אכן מרגישים בדיוק את אותו סוג של תשוקה לעזור לאדם אחר – ואין ספק שתשוקה זו נובעת מהאינסטינקט העדרי. אך לחוש בתשוקה לעזור זה שונה למדי מלחוש שאתם מוכרחים לעזור בין אם אתם רוצים ובין אם לא. נניח שאתם שומעים זעקה לעזרה מאדם הנמצא בסכנה. קרוב לוודאי שתחוש בצמד תשוקות – תשוקה אחת היא להעניק עזרה (בשל האינסטינקט העדרי שלכם), השנייה היא תשוקה להישמר מן הסכנה (בשל אינסטינקט השימור העצמי). אך תמצאו בתוכם, בנוסף לשני הדחפים הללו, דבר שלישי שיספר לכם שאתם מוכרחים לפעול בעקבות הדחף לעזור, ולכבוש את הדחף לברוח. הדבר הזה שמכריע בין שני האינסטינקטים, שמחליט את מי מהם צריך לאמץ, אינו יכול להיות בעצמו אחד מהם. באותה מידה תוכלו לומר שדף התווים שמורה לכם, ברגע נתון, לנגן תו מסוים בפסנתר ולא תו אחר, הוא כשלעצמו אחד מקלידי המקלדת. החוק המוסרי אומר לנו מהי המנגינה שעלינו לנגן – האינסטינקטים שלנו הם רק הקלידים.

דרך נוספת לראות שהחוק המוסרי הוא אינו רק אחד מהאינסטינקטים שלנו הינה כדלקמן: אם שני אינסטינקטים מצויים בקונפליקט, ואין דבר במוחה של בריה מלבד שני אינסטינקטים אלה, ברור מאליהם שהחזק מבין השניים ינצח. אולם באותם רגעים בהם אנו מודעים ביותר לחוק המוסרי, נראה שהוא בדרך כלל אומר לנו לעמוד לצדו של החלש מבין שני הדחפים. סביר להניח שאתם רוצים להיות

² התנהגות עדרית היא אופן פעולה קולקטיבי של אנשים בקבוצה, תוך התנהגות כאורגניזם אחד וביטול מטרותיהם האינדיבידואליות. ניטשה היה בין הראשונים שביקרו את "אינסטינקט העדר", למשל בחיבורו 'מעבר לטוב ולרוע', אפוריזמים 201-202 [ע"א].

מוגנים הרבה יותר משאתם רוצים לעזור לאדם הטובע – אולם החוק המוסרי מורה לכם לעזור לו בכל זאת. ובוודאי שלעתים קרובות הוא מורה לנו לנסות ולהעצים את הדחף הנכון אף יותר ממה שהוא באופן טבעי. כלומר, לעתים קרובות אנו חשים שמחובתנו לגרות את האינסטינקט העדרי, על ידי עירור הדמיון והרחמים שלנו וכן הלאה, זאת בכדי לצבור מספיק כוח לעשות את הדבר הנכון. אך ברור שאיננו פועלים מתוך אינסטינקט כשאנו מתחילים להעצים ולחזק את האינסטינקט יותר ממה שהוא. הדבר אשר מורה לכם: "האינסטינקט העדרי שלכם ישן. העירו אותו", אינו יכול בעצמו להיות האינסטינקט העדרי. הדבר שמורה לכם איזה תו בפסנתר צריך להיות מנוגן יותר אינו יכול להיות בעצמו אותו התו.

הנה דרך שלישית להסתכל על הדבר: אם החוק המוסרי היה אחד מן האינסטינקטים שלנו, אזי היינו צריכים להיות מסוגלים להצביע על דחף אחד בתוכנו שהיה תמיד מה שאנו מכנים "טוב", והיה תמיד מצוי בהלימה עם הכלל של ההתנהגות הנכונה. אך אינכם יכולים לעשות זאת. אין אף אחד מן הדחפים שלנו שהחוק המוסרי לא מורה לנו לעיתים לדכא, ואף לא אחד שהוא לעולם לא מורה לנו לאמץ. טעות היא להניח שאחדים מן הדחפים שלנו – נאמר, אהבת אם או פטריוטיות – הם טובים, ואחרים, כמו המין או אינסטינקט הלחימה, הם רעים. כל שאליו אנו מתכוונים הוא שהמקרים שבהם צריך לרסן את אינסטינקט הלחימה או את התשוקה המינית הם תכופים יותר מאשר אלו שבהם צריך לרסן את אהבת האם או את הפטריוטיות. אך ישנם מצבים שבהם מחובתנו של האדם הנשוי לאמץ את הדחף המיני שלו ומחובתנו של החייל לאמץ את אינסטינקט הלחימה. ישנם גם מקרים שבהם חייבים לדכא את אהבת האם לילדה שלה או את אהבתו של אדם לארצו לבל יובילו לחוסר הוגנות כלפי ילדיהם או ארצם של אנשים אחרים. למען הדיוק, אין דבר כזה דחפים טובים ורעים. חשבו פעם נוספת על פסנתר. אין בו שני סוגי תווים, התווים "הנכונים" ו"השגויים". כל תו נכון בפעם אחת ושגוי באחרת. החוק המוסרי הוא אינו אינסטינקט או מערכת אינסטינקטים – הוא משהו שמייצר סוג של מנגינה (המנגינה שאנו מכנים טוב או התנהגות נכונה) על ידי הכוונת האינסטינקטים.

אגב, לנקודה זו ישנה השלכה מעשית מאוד. הדבר המסוכן ביותר שאתם יכולים לעשות הוא לקחת כל אחד מהדחפים שבטבעכם ולהגדירו כדבר שיש ללכת אחריו בכל מחיר. אין אחד מהם שלא יהפוך אותנו לשטניים אם נגדיר אותו כמדריכנו האבסולוטי. אתם עשויים לחשוב שבאופן כללי, אהבת האנושות היא בטוחה, אך היא אינה. אם תשמיט את הצדק תמצא את עצמך מפר הסכמים ומזייף ראיות במשפט "למען האנושות", ותהפוך בסופו של דבר לאדם אכזר ובוגדני.

אנשים אחרים כתבו לי: "האם מה שאתה מכנה החוק המוסרי אינו אלא מוסכמה חברתית, משהו המוטמע בנו באמצעות החינוך?" נדמה לי שישנה אי-הבנה כאן. האנשים ששואלים את השאלה הזו בדרך כלל סבורים שאם למדנו דבר-מה מהורים וממורים, אזי מובן מאליו שהוא חייב להיות המצאה אנושית גרידא. אך כמובן, אין זה כך. כולנו למדנו את לוח הכפל בבית הספר. ילד שגדל לבדו על אי בודד לא ידע אותו. אולם ודאי שאין להסיק מכך כי לוח הכפל הוא פשוט מוסכמה אנושית, משהו שבני האדם המציאו לעצמם ושהיו יכולים להמציאו אחרת לו חפצו בכך. אני מסכים לחלוטין כי אנו לומדים את הכלל של ההתנהגות ההגונה מהורים וממורים, מחברים ומספרים, כפי שאנו לומדים כל דבר אחר. אולם חלק מהדברים שאנו לומדים הן מוסכמות גרידא שעשויות היו להיות שונות – אנו לומדים להישאר בנתיב הימני, אך באותה המידה הכלל עשוי היה להיות: להישאר בנתיב השמאלי – ואילו דברים אחרים, כמו המתמטיקה, הן אמיתות ממשיות. השאלה היא לאיזה סוג שייך חוק הטבע האנושי.

ישנן שתי סיבות שבעטיין יש לקבוע שהוא שייך לאותו הסוג שאליו שייכת המתמטיקה. הסיבה הראשונה, כפי שצינתי בפרק הראשון, היא שלמרות שישנם הבדלים בין אידיאות מוסריות של תקופה או של מדינה מסוימות לבין אלו של אחרות, ההבדלים אינם באמת גדולים – לפחות לא גדולים כפי שרוב האנשים מדמינים – ותוכלו לזהות את אותו החוק הנוכח בכל מקום: בעוד שמוסכמות גרידא, כמו הכלל של נתיב הנהיגה או סוג הבגדים שאנשים לובשים, עשויות להשתנות במידה מסוימת. הסיבה הנוספת היא כדלקמן: כשאתם חושבים על ההבדלים הללו בין המוסר של עם אחד לאחר, האם אתם חושבים שהמוסר של עם אחד טוב יותר או גרוע יותר מזה של האחר? האם שינויים כלשהם הם למעשה שיפורים? אם לא, כמובן שלעולם לא תוכל להיות התקדמות מוסרית. משמעותה של התקדמות אינה רק שינוי, אלא שינוי לטובה. אם שום מערכת של אידיאות מוסריות לא הייתה אמיתית יותר או טובה יותר מכל אחת אחרת, לא היה היגיון להעדיף את המוסר התרבותי על פני המוסר הברברי, או את המוסר הנוצרי על פני המוסר הנאצי. למעשה, מן הסתם, כולנו מאמינים כי תורות מוסר מסוימות טובות יותר מאחרות. אנו אכן מאמינים כי חלק מהאנשים שניסו לשנות את האידאות המוסריות בתקופה שלהם היו מה שאנו מכנים רפורמטורים או חלוצים – אנשים שהבינו את המוסר טוב יותר משכניהם הבינו. טוב מאוד אם כן. ברגע שאתם אומרים שמערכת אחת של אידיאות מוסריות יכולה להיות טובה יותר מאחרת, אתם למעשה מודדים את שתיהן על פי סטנדרט, ואומרים שאחת מהן תואמת את הסטנדרט יותר מאשר האחרת. אבל הסטנדרט המודד שני דברים הוא משהו השונה

משניהם. אתם למעשה משווים את שתי המערכות למוסר אמיתי כלשהו, ומודים שיש דבר כזה כמו הנכון-האמיתי, שבלתי תלוי במה שאנשים חושבים, ושהאידיאות של אנשים מסוימים מתקרבות לאותו הנכון-האמיתי יותר מאחרות. או שננסח זאת כך: אם האידיאות המוסריות שלכם יכולות להיות אמיתיות יותר, ואלו של הנאצים אמיתיות פחות, חייב להיות משהו – איזה מוסר אמיתי – שהן אמורות להיות אמיתיות ביחס אליו. הסיבה לכך שהאידיאה שלך של ניו יורק יכולה להיות אמיתית יותר או אמיתית פחות מזו שלי היא שניו יורק הוא מקום אמיתי, המתקיים לגמרי בנפרד ממה ששנינו חושבים. אם כשכל אחד מאיתנו אומר "ניו יורק" כל אחד מתכוון רק ל"עיר שאני מדמיין בראשי שלי", כיצד ייתכן שלאחד מאיתנו יהיו אידיאות אמיתיות יותר מלאחר? לא תהיה שאלה של אמת ושקר כלל. באותו אופן, אם הכלל של ההתנהגות ההגונה פירושו פשוט "כל מה שכל אומה במקרה מסכימה לו", לא יהיה שום היגיון לומר שאומה אחת אי פעם צדקה יותר בהסכמה שלה מאשר כל אחת אחרת; ושום היגיון לומר שהעולם יוכל אי פעם להתפתח לטובה, או לרעה, מבחינה מוסרית.

אני מסיק אם כן, כי למרות שההבדלים בין אידיאות ההתנהגות ההגונה של אנשים גורמים לכם לחשוד לעתים קרובות שאין שום חוק טבע אמיתי של התנהגות, מכל מקום, הדברים שאנו מחויבים לחשוב על ההבדלים האלה למעשה מוכיחים בדיוק את ההפך. מילה אחת לפני סיום: פגשתי אנשים שהפריזו בהבדלים, מכיוון שהם לא הבחינו בין הבדלים במוסר והבדלים באמונה לגבי עובדות. לדוגמא, אדם אחד אמר לי: "לפני שלוש מאות שנה אנשים באנגליה הוציאו מכשפות להורג. האם זה מה שאתה מכנה הכלל של הטבע האנושי או ההתנהגות הנכונה?" אך הסיבה שאיננו מוציאים להורג מכשפות כיום היא בוודאי משום שאנחנו לא מאמינים שישנם דברים כאלה. אם היינו מאמינים – אם היינו באמת חושבים שישנם אנשים ש"הלכו על זה" ומכרו את עצמם לשטן וקיבלו ממנו בתמורה כוחות על-טבעיים, והשתמשו בכוחות הללו בכדי להרוג את שכניהם או להטריף את דעתם או להביא מזג אוויר רע – לבטח כולנו נסכים שאם מישהו ראוי לעונש מוות, הרי אלו הבוגדים המטונפים הללו! אין כאן הבדל של עקרון מוסרי: ההבדל הוא פשוט לגבי עניין שבעובדה. ייתכן שלא להאמין במכשפות זו התקדמות גדולה בידע – אין שום התקדמות מוסרית באי-הוצאתן להורג כשאין חושב שהן שם. לא הייתם מעניקים לאדם את התואר 'הומאני' מפני שחדל להציב מלכודת עכברים, לו ידעתם שעשה זאת רק משום שהאמין כי אין עכברים בבית.

3. ממשיותו של החוק

אני חוזר כעת למה שאמרתי בסופו של הפרק הראשון: היו שני דברים משונים לגבי המין האנושי. ראשית, שבני האדם הוטרדו מהרעיון שישנו סוג של התנהגות שהם חייבים לנהוג על פיו, מה שניתן לכנות משחק הוגן, הגינות, מוסר או חוק הטבע. שנית, שלמעשה הם לא עשו זאת. כעת אולי חלקכם תוהים מדוע קראתי לכך דבר משונה. זה אולי נראה לכם כדבר הטבעי ביותר בעולם. באופן ספציפי, ייתכן שחשבתם שאני די קשה עם המין האנושי. אחרי הכול, הייתם יכולים לומר, מה שאני מכנה כהפרת החוק של הנכון והשגוי או חוק הטבע, משמעותו היא רק שאנשים אינם מושלמים. ולמה לכל הרוחות עלי לצפות שיהיו כאלה? זו הייתה יכולה להיות תשובה טובה אם מה שהייתי מנסה לעשות הוא לקבוע את המידה המדויקת של האשמה המגיעה לנו משום שאיננו מתנהגים כפי שאנו מצפים מאחרים להתנהג. אך אין זה כלל תפקידי. אני לא מעוניין כרגע באשמה; אני מנסה לגלות את האמת. ומנקודת מבט זו עצם הרעיון שמהו אינו מושלם, שמהו אינו מה שהוא מוכרח להיות, הוא בעל השלכות מסוימות.

אם אתם לוקחים דבר כמו אבן או עץ, הוא מה שהוא, ונדמה שאין שום היגיון לומר שהוא היה מוכרח להיות אחרת. כמובן שתוכלו לומר שהאבן "אינה בצורה הנכונה" אם אתם רוצים להשתמש בה עבור מסלעה, או שעץ הוא עץ רע משום שאינו מעניק מספיק צל כפי שציפיתם. אבל כל כוונתכם היא שהאבן או העץ במקרה אינם תואמים את מטרתכם שלכם. מלבד כהתלוצצות, אינכם מאשימים אותם באמת. אתם אמנם יודעים שבהתחשב במזג האוויר ובאדמה, העץ לא יכול היה להיות שונה. העץ שמנקודת מבטנו אנו מכנים "רע", מציית לחוקי הטבע שלו באותה המידה שעושה זאת עץ "טוב".

עכשיו, האם שמתם לב למה שנובע מכאן? נובע מכאן שמה שאנו קוראים לו בדרך כלל חוקי הטבע – אופן פעולת מזג האוויר על עץ למשל – אינו באמת חוקים במובנם החמור, אלא רק צורת דיבור. כשאתם אומרים שאבנים נופלות מצייתות תמיד לחוק הכבידה, האם זה לא כמו לומר שפירושו של החוק הוא רק "מה שהאבנים עושות תמיד"? אינכם באמת חושבים שכשאבן משוחררת, היא נזכרת לפתע שהיא מצווה ליפול ארצה. אתם מתכוונים רק לכך, שלמעשה, היא אכן נופלת. במילים אחרות, אינכם יכולים להיות בטוחים בכך שישנו משהו מעבר לעובדות עצמן, איזה חוק כלשהו בנוגע למה שמוכרח לקרות, הנבדל ממה שקורה בפועל. משמעותם של חוקי הטבע, כשהם מוחלים על אבנים או עצים, עשויה רק להיות "מה שהטבע, בפועל, עושה". אבל אם תפנו לחוק הטבע האנושי, לחוק ההתנהגות ההגונה, זהו

עניין אחר. משמעות החוק בהחלט אינה "מה שבני האדם, בפועל, עושים"; שכן כפי שאמרתי קודם לכן, רבים מהם אינם מצייתים לחוק זה כלל, ואף לא אחד מהם מציית לו לחלוטין. חוק הכבידה אומר לכם מה האבנים עושות אם תפילו אותן; אך חוק הטבע האנושי אומר לכם מה בני האדם חייבים לעשות ואינם עושים. במילים אחרות, כשאתם מתעסקים בבני אדם, משהו אחר מתערב בעובדות הממשיות. יש לכם העובדות (כיצד אנשים מתנהגים) ויש לכם גם דבר־מה אחר (כיצד הם חייבים להתנהג). בשאר היקום לא צריך להיות דבר מלבד העובדות. אלקטרונים ומולקולות מתנהגים באופן מסוים, וישנן תוצאות מסוימות בעקבות כך, וזה יכול להיות כל הסיפור.³ אבל אנשים מתנהגים באופן מסוים וזה אינו כל הסיפור, משום שאתם כל הזמן יודעים שעליהם להתנהג אחרת.

אם כן, זה באמת כל כך יוצא דופן, עד שאדם מתפתה לנסות ולתרץ זאת. למשל, אנו עשויים לנסות ולהסביר שכשאתה אומר שאדם חייב שלא להתנהג כפי שהוא מתנהג, אתה רק מתכוון לאותו הדבר כמו שהיית אומר שהאבן אינה בצורתה הנכונה; כלומר, שבמקרה מה שאותו אדם עושה אינו נוח לך. אבל זה פשוט לא נכון. אדם התופס את המושב הפינתי ברכבת משום שהגיע לשם ראשון, ואדם שהתגנב לשם כשסובבתי את גבי והזיז את התיק שלי, שניהם אינם נוחים עבורי באותה המידה. אבל אני מאשים את האדם השני ואיני מאשים את הראשון. אני לא כועס – מלבד אולי לרגע לפני שאני מתעשת – על אדם שהפיל אותי שלא בכוונה; אני כועס על אדם שניסה להפיל אותי אפילו אם הוא לא הצליח. עם זאת, הראשון פגע בי והשני לא. לפעמים ההתנהגות שאותה אני מכנה רעה היא אינה לא־נוחה עבורי, אלא ההפך הגמור. במלחמה, כל צד עשוי למצוא שבוגד מן הצד השני הוא שימושי ביותר. אך למרות שהם משתמשים בו ומשלמים לו הם רואים בו שָׂרָץ אנושי. כך שאינכם יכולים לומר שאת מה שאנו מכנים התנהגות הגונה אצל אחרים הוא פשוט ההתנהגות שבמקרה מועילה לנו. ואשר להתנהגות ההגונה שלנו עצמנו, אני מניח שזה די ברור שאין משמעותה ההתנהגות שמשתלמת. משמעותה היא למשל להסתפק בשלושים שילינג כשהייתם יכולים להשיג שלוש פאונד, לעשות את עבודות בית הספר בכנות כשהיה זה קל לרמות, לעזוב נערה לנפשה כשאתם רוצים לתנות איתה אהבים, להישאר במקומות מסוכנים כשהייתם מעדיפים ללכת למקום בטוח יותר, לקיים הבטחות שהייתם מעדיפים שלא לקיים, ולומר את האמת גם כשזה גורם לכם להיראות טיפשים.

³ איני חושב שזה כל הסיפור, כפי שתראו בהמשך. אני מתכוון לכך שככל שהטיעון התקדם עד כה, כך עשוי להיות.

יש אנשים שאומרים שאף על פי שאין משמעותה של ההתנהגות ההגונה "מה שמשתלם לכל אדם פרטי ברגע ספציפי", אף-על-פי-כן, משמעותה היא "מה שמשתלם למין האנושי בכללותו"; וכתוצאה מכך, אין בדבר כל תעלומה. לבני אדם, אחרי הכול, יש מעט היגיון; הם מבינים שלא יוכלו להיות להם ביטחון או אושר אמיתיים אלא בחברה שבה כל אחד נוהג באופן הוגן, ומכיוון שהם מבינים זאת הם משתדלים לנהוג בהגינות. כעת, כמובן, נכון לגמרי שביטחון ואושר יכולים להגיע רק מאינדיבידואלים, ממעמדות ומאומות שהם ישרים, הגונים ואדיבים זה לזה. זו אחת מן האמיתות החשובות ביותר בעולם. אלא שכהסבר לכך שאנו חשים כפי שאנו חשים בנוגע לנכון ולשגוי, זהו פשוט הסבר אשר מחמיץ את הנקודה. אם אנו שואלים: "מדוע מחובתי להיות לא־אנוכי?" ואתם משיבים "מפני שזה טוב לחברה", או אז אנו עשויים לשאול, "מדוע שיהיה אכפת לי מטובת החברה מלבד במקרה שבו הדבר משתלם לי באופן אישי?" ואז תצטרכו לומר, "מפני שמחובתך להיות לא־אנוכי" – מה שמביא אותנו חזרה למקום ממנו התחלנו. אתם אומרים את האמת, אך אינכם מתקדמים מעבר לכך. אם אדם שואל מה הטעם בלשחק כדורגל, לא די לומר "בכדי להבקיע שערים", שכן הניסיון להבקיע שערים הוא המשחק עצמו, לא הסיבה למשחק, ולמעשה רק הייתם אומרים שכדורגל הוא כדורגל – שזו האמת, אך היא חסרת ערך. באותו אופן, אם אדם שואל מה הטעם לנהוג בהגינות, לא די להשיב, "בכדי להיטיב עם החברה", מפני שהניסיון להיטיב עם החברה, במילים אחרות, להיות לא־אנוכי (שכן פירושה של "חברה" ככלות הכול הוא רק "אנשים אחרים"), הוא אחד מהדברים שההתנהגות ההגונה מורכבת מהם; כל מה שאתם למעשה אומרים הוא שהתנהגות הגונה היא התנהגות הגונה. הייתם אומרים בדיוק אותו הדבר אם הייתם עוצרים בטענה, "אנשים חייבים להיות לא־אנוכיים".

וזהו המקום בו אני אכן עוצר. אנשים חייבים להיות לא־אנוכיים, חייבים להיות הוגנים. אין זה שאנשים הם לא־אנוכיים, וגם אין זה שהם אוהבים להיות לא־אנוכיים, אלא שהם חייבים להיות כאלה. החוק המוסרי או חוק הטבע האנושי, אינו פשוט עובדה בנוגע להתנהגות האנושית באותו האופן שבו חוק הכבידה הינו, או ייתכן שהינו, עובדה לגבי הדרך שבה חפצים כבדים מתנהגים. מצד שני, אין זאת פרי דמיונו גרידא, משום שאיננו יכולים להיפטר מן המחשבה הזאת, ורוב הדברים שאנו אומרים וחושבים לגבי אנשים היו מצומצמים לקשקושים אם היינו נפטרים ממנה. ואין זו סתם טענה לגבי האופן שבו אנו רוצים שאנשים יתנהגו עבור הנוחות שלנו; שכן ההתנהגות שאנו מכנים רעה, או לא־הוגנת, אינה זהה בדיוק להתנהגות שאינה נוחה לנו, ואף ייתכן שההפך מכך. כתוצאה מכך, כלל זה של הנכון והשגוי, או חוק הטבע האנושי, או איך שתקראו לזה, חייב להיות בדרך זו או אחרת דבר אמיתי – דבר שאכן

מצוי שם, ושלא אנחנו המצאנו אותו. ובכל זאת הוא אינו עובדה במובן הרגיל, באותו האופן שבו התנהגותנו הממשית היא עובדה. דומה כי יהיה עלינו להודות שישנו יותר מסוג אחד של מציאות; שבמקרה הספציפי הזה, ישנו משהו מעבר לעובדות הרגילות של התנהגות האנשים, ועם זאת הוא בהחלט אמיתי – חוק אמיתי, שאף אחד מאיתנו לא יצר, אך כזה שאנו מוצאים שדוחק בנו.

4. מה מסתתר מאחורי החוק

הבה ונסכם את מה שהגענו אליו עד כה. במקרה של אבנים ועצים ודברים מעין אלו, מה שאנו מכנים חוקי הטבע אינו יכול להיות דבר אלא צורת דיבור. כשאתם אומרים שהטבע נשלט על ידי חוקים מסוימים, משמעות הדבר עשויה רק להיות שהטבע, בפועל, מתנהג בדרך מסוימת. ייתכן שמה שמכונה "החוקים" הוא אינו דבר אמיתי – שום דבר הקיים מעבר לעובדות הממשיות בהן אנו צופים. אך במקרה של האדם, ראינו שאין זה כך. חוק הטבע האנושי או חוק הנכון והשגוי, מוכרח להיות קיים מעבר לעובדות הממשיות של ההתנהגות האנושית. במקרה זה, מלבד העובדות הממשיות, יש לכם דבר-מה אחר – חוק אמיתי שלא אנחנו המצאנו ושאו יודעים שאנו חייבים לציית לו.

אני רוצה לשקול כעת מה משמעות הדבר בנוגע ליקום שאנו חיים בו. מאז שבני האדם היו מסוגלים לחשוב, הם תוהים מהו היקום הזה באמת וכיצד הוא הופיע. באופן גס מאוד, נערכו שתי השקפות. ראשית, ישנה ההשקפה המכונה מטריאליסטית. אנשים האוחזים בהשקפה זו סוברים שהחומר והמרחב נוצרו במקרה, והיו קיימים מאז ומעולם, אף אחד אינו יודע מדוע; וכן שהחומר, בהתנהגותו בדרכים קבועות מסוימות, יצר במקרה, במעין מזל, יצורים כמונו המסוגלים לחשוב. בסיכוי של אחד לאלף משהו פגע בשמש שלנו וגרם לה להפיק את כוכבי הלכת; ובסיכוי נוסף של אחד לאלף הכימיקלים הנחוצים לחיים, והטמפרטורה הנכונה, נמצאו באחד מכוכבי הלכת הללו, וכך חלק מן החומר על כדור הארץ הזה התעורר לחיים; ואז, בסדרה ארוכה מאוד של סיכויים, היצורים החיים התפתחו לדברים כמונו. ההשקפה האחרת היא ההשקפה הדתית.⁴ לפיה, מה שמאחורי היקום דומה יותר לתודעה מאשר לכל דבר אחר שאנו מכירים. כלומר, התודעה הזו מודעת, יש לה מטרות, והיא מעדיפה דבר אחד על פני אחר. על פי השקפה זו היא יצרה את היקום, במידת מה עבור מטרות שאיננו יודעים, אך במידת מה,

⁴ ראה הערה בסוף פרק זה.

בכל אופן, בכדי להפיק יצורים כמוה – אני מתכוון, כמוה במובן שיש להם תודעה. אנא אל תחשבו שבאחת מההשקפות הללו החזיקו לפני זמן רב וכי השנייה תפסה בהדרגה את מקומה. בכל מקום שבו היו בני אדם חושבים שתי ההשקפות הופיעו. ושימו לב גם לכך: אינכם יכולים לגלות איזו השקפה היא הנכונה על ידי המדע במובנו הרגיל. המדע עובד על ידי ניסויים. הוא צופה באופן שבו דברים מתנהגים. בסופו של דבר משמעותו של כל היגד מדעי, ככל שהוא ייראה מסובך, היא למעשה משהו כמו "כיוונתי את הטלסקופ לחלק זה וזה של השמיים בשעה 02:20 ב-15 בינואר וראיתי כך וכך", או "שמתי חלק מהחומרים האלה בצנצנת וחיממתי אותה לטמפרטורה כזו וכזו וקרה כך וכך". אל תחשבו שאני טוען נגד המדע – אני רק אומר מהו תפקידו. וככל שאדם מדעי יותר, כך (אני מאמין) הוא יסכים איתי שזהו תפקידו של המדע – וזהו אף תפקיד מועיל ונחוץ מאוד. אולם מדוע משהו הופיע שם בכלל, והאם יש משהו מעבר לדברים שבהם המדע צופה – משהו מסוג אחר – זוהי אינה שאלה מדעית. אם ישנו "משהו מעבר", אזי הוא יצטרך להישאר לא-ידוע לחלוטין לבני האדם או שיהיה עליו להתוודע בדרך אחרת. ההיגד שישנו דבר כזה, וההיגד שאין דבר כזה, שניהם אינם היגדים שהמדע יכול להפיק. ומדענים אמיתיים בדרך כלל אינם מפיקים אותם. אלו הם בדרך כלל העיתונאים והסופרים הפופולאריים שאספו קצת שאריות של מדע חצי-אפוי מספרי לימוד שמגלים בהם עניין. אחרי הכול, זהו באמת עניין של שכל ישר. נניח שהמדע אי-פעם יושלם כך שהוא ידע כל דבר ביקום כולו. האם זה לא ברור שהשאלות: "מדוע היקום ישנו?", "מדוע הוא ממשיך כפי שהוא?", האם יש לו כל משמעות?", יישארו בדיוק כפי שהיו?

ובכן המצב יהיה די חסר תקווה למעט הדבר הבא: ישנו דבר אחד ביקום כולו, ואחד בלבד, שאנחנו יודעים עליו יותר משיכולנו ללמוד עליו מתצפית חיצונית. הדבר היחיד הזה הוא האדם. איננו רק מתצפתים על בני האדם, **אנחנו** בני אדם. במקרה זה יש לנו, כפי שאומרים, מידע פנימי; אנחנו בסוד העניינים. מסיבה זו אנו יודעים שבני האדם מוצאים עצמם נתונים לחוק מוסרי, שהם אינם יצרו, שהם אינם יכולים לשכוח ממנו אפילו כשהם מנסים, ושהם יודעים שהם מחויבים לציית לו. שימו לב לנקודה הבאה: כל מי שלומד על האדם מבחוץ כפי שאנו לומדים על חשמל או על כרוב – אינו יודע את שפתנו וכתוצאה מכך אינו מסוגל לקבל עלינו ידע מבפנים, אלא צופה במה שאנו עושים בלבד – לעולם לא יוכל לקבל ראיה קלושה לכך שאנו נתונים לחוק המוסרי הזה. כיצד יוכל? שכן תצפיותיו יוכלו להראות רק מה שעשינו, והחוק המוסרי נוגע למה שהננו מחויבים לעשות. באותו האופן, אם היה דבר-מה מעל או

מעבר לעובדות הנצפות במקרה של האבנים או מזג האוויר, אנו, על ידי בחינתם מבחוץ, לעולם לא היינו יכולים לקוות לגלות זאת.

השאלה מוצבת, אם כן, באופן הזה: אנו רוצים לדעת אם היקום הוא במקרה כפי שהוא ללא סיבה או שישנו כוח מאחוריו אשר גורם לו להיות מה שהוא. מאחר שכוח זה, אם הוא קיים, לא יוכל להיות אחת מאותן עובדות נצפות אלא המציאות שיצרה אותן, תצפית גרידא על העובדות לא תוכל לגלות אותו. ישנו רק מקרה אחד שבו אנו יכולים לדעת אם ישנו דבר-מה נוסף, כלומר המקרה שלנו. ובמקרה האחד הזה אנו מגלים שאותו דבר-מה ישנו. או שנוכל לנסח זאת באופן הפוך: אם היה כוח שולט מחוץ ליקום, הוא לא יכול היה להראות עצמו בפנינו כאחת העובדות בתוך היקום – לא יותר מאשר אדריכל של בית יכול להיות קיר או גרם מדרגות או אח באותו הבית. הדרך היחידה שבה אנו יכולים לצפות ממנו שיראה עצמו תהיה בתוכנו כהשפעה או כציווי המנסה לגרום לנו להתנהג בדרך מסוימת. וזה בדיוק מה שאנו אכן מוצאים בתוכנו. האין דבר זה מוכרח לעורר את חשדותינו ללא ספק? במקרה היחיד שבו אתה יכול לצפות לקבל תשובה, התשובה מתגלה כ"כן"; ובשאר המקרים, בהם אינך מקבל תשובה, אתה מבין מדוע אינך מקבלה. נניח שמישהו שואל אותי, כשאני רואה אדם במדים כחולים הולך במורד הרחוב ומשאיר חבילות נייר קטנות בכל בית, מדוע אני מניח שהן מכילות מכתבים? עלי לענות, "משום שבכל פעם שאותו אדם משאיר חבילה קטנה דומה עבורי אני מגלה שהיא מכילה מכתב". ואם אז הוא מתנגד, "אבל מעולם לא ראית את כל המכתבים האלה שאתה חושב שהאנשים האחרים מקבלים", עלי לומר, "כמובן שלא, ואיני צריך לצפות לכך, מאחר שהם אינם ממוענים אליי. אני מסביר את החבילות שאיני מורשה לפתוח באמצעות אלו שמותר לי לפתוחן". אותו הדבר לגבי שאלה זו. החבילה היחידה שאני מורשה לפתוח היא האדם. כשאני עושה זאת, במיוחד כשאני פותח את האדם המסוים שנקרא עצמי, אני מגלה שאני לא קיים בכוחות עצמי, שאני נתון לחוק; שמישהו או משהו רוצה שאתנהג בדרך מסוימת. אני לא חושב, כמובן, שאם הייתי יכול להיכנס לתוך אבן או עץ הייתי מוצא את אותו הדבר בדיוק, כפי שאיני חושב שכל שאר האנשים ברחוב מקבלים את אותם המכתבים כמוני. עלי לצפות, למשל, לגלות שהאבן נאלצת לציית לחוק הכבדה – שבעוד ששולח המכתבים הורה לי רק לציית לחוק הטבע האנושי שלי, הוא מחייב את האבן לציית לחוקי הטבע האבני שלה. אך עלי לצפות למצוא, כביכול, שישנו שולח מכתבים בשני המקרים: כוח מאחורי העובדות, מנהל, מדריך.

אל תחשבו שאני מתקדם יותר מהר משאני באמת. אני עדיין לא נמצא אפילו בטווח של מאה מיל מאלוהי התיאולוגיה הנוצרית. כל שהגעתי אליו הוא אל משהו שמכוון את היקום, ואשר מתגלה בי

כחוק המדברן אותי לעשות את הנכון וגורם לי להרגיש אחראי ולא בנוח כשאני עושה את השגוי. אני חושב שעלינו להניח שדבר זה דומה יותר לתודעה מאשר לכל דבר אחר שאנו מכירים – משום שאחרי ככלות הכול הדבר האחר היחידי שאנו מכירים הוא החומר ואתם יכולים בקושי לדמיין פיסת חומר נותנת הוראות. אבל, כמובן, דבר זה לא צריך להיות ממש כמו תודעה, ולא כל שכן כמו של אדם. בפרק הבא נראה אם נוכל לגלות עוד משהו בנוגע לכך. אולם אוסיף מילת אזהרה אחת: ישנה הרבה מאוד חנופה כשמדברים על אלוהים במאה השנים האחרונות. זהו אינו הדבר שאני מציע. אתם יכולים להפסיק עם כל זה.

הערה: – בכדי לשמור על הפרק הזה קצר מספיק כשהוא ניתן בשידור חי, הזכרתי רק את ההשקפה המטריאליסטית ואת ההשקפה הדתית. אך בכדי להשלים את התמונה עליי להזכיר את השקפת הביניים המכונה פילוסופיית כוח-החיים, או ההתפתחות היוצרת, או אבולוציה אמרגנטית. התיאורים השנונים ביותר שלה מופיעים בעבודותיו של ברנרד שו,⁵ אך המעמיקים ביותר באלו של ברגסון.⁶ האוחזים בהשקפה זו אומרים כי הוואריאציות הקטנות שעל פיהן החיים על הכוכב הזה "מתפתחים" מן הצורות הנמוכות ביותר עד לאדם, לא נבעו ממקריות אלא מ"שאיפה" או מ"תכליתיות" של כוח-החיים. כשאנשים אומרים זאת עלינו לשאול אותם אם כשהם אומרים "כוח-החיים" הם מתכוונים לדבר-מה בעל תודעה או לא. אם הם אכן מתכוונים, אזי ש"תודעה המביאה את החיים לידי קיום ומובילה אותם לשלמות" היא למעשה אלוהים, ולפיכך השקפתם זהה להשקפה הדתית. אם הם אינם מתכוונים, מהו ההיגיון אפוא לומר שדבר-מה ללא תודעה "שואף" או שיש לו "מטרות"? זה נראה לי גורלי להשקפתם. אחת הסיבות לכך שאנשים רבים מוצאים את ההתפתחות היוצרת כה מושכת היא שהיא מעניקה לאדם הרבה מן הנחמה הרגשית של האמונה באלוהים ואף לא אחת מן ההשלכות הפחות נעימות. כשאתם בטוב והשמש זורחת ואינכם רוצים להאמין שהיקום כולו הוא רק ריקוד מכאני של אטומים, נחמד להיות מסוגלים לחשוב על הכוח המסתורי הגדול הזה המתגלגל לאורך מאות בשנים ונושא אתכם על פסגתו. מצד שני, אם אתם רוצים לעשות משהו שפל, כוח-החיים, בהיותו רק כוח עיוור ללא מוסר וללא תודעה, לעולם לא יפריע לכם כמו אותו אלוהים טורדני שלמדנו עליו כשהיינו ילדים.

⁵ ג'ורג' ברנרד שו (George Bernard Shaw, 1856-1950), מחזאי וסופר בריטי, חתן פרס נובל לספרות. תמות אלו נמצאות בעיקר בעבודותיו: 'Man and Superman' (1903) וב-'Back to Methuselah' (1921) [ע"א].

⁶ אנרי ברגסון (Henri-Louis Bergson, 1859-1941), פילוסוף יהודי צרפתי משפיע וחתן פרס נובל לספרות. ראה בעיקר: ברגסון, אנרי. 1974. *ההתפתחות היוצרת* (מצרפתית: יוסף אור). ירושלים: מאגנס [ע"א].

כוח-החיים הוא מין אלוהים מאולף. אתם יכולים להפעיל אותו מתי שתרצו, אך הוא לא יפריע לכם. כל הריגושים שבדת ואף לא אחד מן המחירים. האם כוח-החיים הוא ההישג הגדול ביותר של משאלת הלב שהעולם ראה עד כה?

5. יש לנו סיבה לאי-נחת

סיימתי את הפרק האחרון שלי עם הרעיון שלאמיתו של דבר, על ידי החוק המוסרי משהו או משהו מעבר ליקום החומרי מטריד אותנו. ואני משער שכשהגעתי לאותה נקודה חלק מכם חשו מורת רוח מסוימת. אולי אפילו חשבתם שעשיתי לכם תרגיל – שמה שהתברר כעוד "פטפטת דתית" עטפתי בזהירות כך שתיראה כפילוסופיה. אולי הרגשתם שאתם מוכנים להקשיב לי כל עוד חשבתם שיש לי משהו חדש לומר; אבל אם מסתבר שזו רק דת, ובכן, העולם ניסה זאת ואינך יכול להחזיר את השעון לאחור. אם משהו מרגיש כך הייתי רוצה לומר לו שלושה דברים.

ראשית, באשר להחזרת השעון לאחור. האם הייתם חושבים שאני מתלוצץ אם הייתי אומר שאתם יכולים להחזיר את השעון לאחור, ושאתם השעון לא מכוון, לעתים קרובות זהו דבר הגיוני מאוד לעשות? אך אני מעדיף להתרחק מכל הרעיון הזה של השעונים. כולנו רוצים בקדמה. אולם קדמה פירושה להתקרב למקום בו אתם רוצים להיות. אם לקחתם פנייה לא נכונה, כי אז להמשיך קדימה לא יקרב אתכם יותר ליעד. אם אתם הולכים בדרך שגויה, קדמה פירושה פניית פרסה והליכה חזרה לדרך הנכונה; ובמקרה הזה האדם שחוזר אחורה מוקדם יותר הוא האדם המתקדם ביותר. כולנו ראינו זאת בתרגילי החשבון. כאשר אני מתחיל בתרגיל בדרך לא נכונה, ככל שאודה בכך מוקדם יותר ואחזור ואתחיל מחדש, כך אוכל להמשיך מהר יותר. אין שום דבר מתקדם בלהיות עקשן ולסרב להודות בטעות. אני חושב שאם תסתכלו על המצב הנוכחי של העולם, זה די ברור שהאנושות עשתה טעות גדולה. אנו בדרך הלא נכונה. ואם זה כך, עלינו לחזור אחורה. חזרה אחורה היא הדרך המהירה ביותר הלאה.

ובכן, שנית, זה עדיין לא נעשה בדיוק ל"פטפטת דתית". עוד לא הגענו רחוק מספיק עד לאלוהים של דת ממשית כלשהי, ובוודאי שלא לאלוהים של הדת המסוימת שנקראת נצרות. הגענו רחוק מספיק רק עד למשהו או למשהו שנמצא מאחורי החוק המוסרי. אנחנו לא לוקחים שום דבר מהתנ"ך או מהמסורת הנוצרית, אנחנו מנסים לראות מה נוכל לגלות על המישהו הזה בכוחות עצמנו. ואני רוצה להבהיר שמה

שאנו מגלים בכוחות עצמנו הוא דבר שמכה אותנו בתדהמה. יש לנו שתי ראיות לגבי אותו משהו. האחת היא היקום שהוא יצר. אם היינו משתמשים בכך כרמז היחיד שלנו, אזי אני חושב שהיה עלינו להסיק שהוא היה אמן דגול (שכן היקום הוא מקום יפה מאוד), אך גם שהוא די חסר רחמים ושאני חברותי לאדם (שכן היקום הוא מקום מסוכן ומאיים מאוד). הראיה השנייה היא החוק המוסרי שהוא שם בתודעתנו. זו ראיה הטובה יותר מהאחרת, משום שמדובר במידע פנימי. אתם מגלים יותר על אלוהים באמצעות החוק המוסרי מאשר באמצעות היקום בכללותו, בדיוק כפי שאתם מגלים יותר על אדם על ידי האזנה לשיחתו מאשר על ידי מבט בבית שהוא בנה. כעת, מהראיה השנייה הזו אנו מסיקים כי הישות שמאחורי היקום מעוניינת מאוד בהתנהגות הנכונה – בהוגנות, חוסר-אנוכיות, אומץ, תום לב, יושר וכנות. במובן זה עלינו להסכים עם התיאור שניתן על ידי הנצרות ודתות אחרות, שאלוהים הוא "טוב". אך לא נרשה לעצמנו להתקדם כאן מהר מדי. החוק המוסרי אינו נותן לנו כל עילה לחשוב שאלוהים הוא "טוב" במובן של היות סלחן, או רך, או סימפטי. אין שום דבר סלחני בחוק המוסרי. הוא קשה כמו מסמר. הוא אומר לכם לעשות את הדבר הישר ונראה שלא אכפת לו כמה כואב, או מסוכן, או קשה לעשות זאת. אם אלוהים הוא כמו החוק המוסרי, אזי הוא אינו רך. אין טעם, בשלב זה, לומר שכוונתכם באלוהים "טוב" היא לאלוהים שיכול לסלוח. אתם מתקדמים מהר מדי. רק אדם יכול לסלוח. וטרם הגענו רחוק מספיק עד לאל פרסונלי – רק עד לכוח, מאחורי החוק המוסרי, ושהינו דומה יותר לתודעה מאשר לכל דבר אחר. אולם ייתכן שהוא עדיין שונה מאוד מאדם. אם מדובר בתודעה אימפרסונלית טהורה, ייתכן שאין היגיון לבקש ממנה לעשות לכם הנחות או לתת לכם פטורים, בדיוק כפי שאין היגיון לבקש מלוח הכפל פטור כשאתם מחשבים באופן שגוי. אתם מחויבים לקבל את התשובה השגויה. וגם אין טעם לומר שאם ישנו אלוהים מסוג זה – טוב אבסולוטי אימפרסונלי – אזי אינכם מחבבים אותו ואינכם מתכוונים להיות מוטרדים ממנו. שכן הצרה היא שחלק אחד מכם נמצא בצד שלו וממש מסכים עם מורת רוחו מהחמדנות, מההונאה ומהניצול האנושיים. ייתכן שתמצאו שיהיה בכם מלפנים משורת הדין, שיפטור אתכם רק בפעם הזו; אך אתם יודעים בעומק לבכם שלולא הכוח שמאחורי העולם סולד באמת ובאופן מתמיד מסוג כזה של התנהגות, אזי הוא אינו יכול להיות טוב. מאידך גיסא, אנו יודעים שאם אכן קיים טוב מוחלט הוא חייב לשנוא את רוב מה שאנו עושים. זוהי התסבוכת האיומה בה אנו נמצאים. אם היקום אינו נשלט בידי טוב מוחלט, הרי שבטווח הארוך כל מאמצינו הם חסרי תקווה. אך אם הוא נשלט בידי טוב שכזה, כי אז אנו הופכים עצמנו לאויבי אותו טוב בכל יום, ואין לנו אף הסיכוי הקטן ביותר להשתפר בכך מחר, וכך מצבנו שוב חסר תקווה. איננו

יכולים איתו ואיננו יכולים בלעדיו. אלוהים הוא הנחמה היחידה, והוא גם האימה העליונה – הדבר שאנו זקוקים לו מכל והדבר שממנו אנו הכי רוצים להסתתר. הוא בן בריתנו האפשרי היחיד, והפכנו את עצמנו לאויביו. ישנם אנשים שמדברים כאילו מפגש במבטו של הטוב המוחלט יהיה משעשע. הם צריכים לחשוב שנית. הם עדיין רק משחקים עם הדת. טוב הוא הביטחון הגדול ביותר או הסכנה הגדולה ביותר – תלוי באופן שבו אתם מגיבים אליו. והגבנו בצורה הלא-נכונה.

קצת לנקודה השלישית שלי. כשבחרתי להגיע לנושא האמיתי שלי בדרך העקיפה הזו, לא ניסיתי לעשות לכם שום סוג של תרגיל. הייתה לי סיבה אחרת. הסיבה שלי הייתה שהנצרות פשוט אינה הגיונית עד שאינכם מתמודדים עם סוג העובדות שתיארת. הנצרות מורה לאנשים לחזור בתשובה ומבטיחה להם מחילה. לכן אין לה (ככל הידוע לי) מה לומר לאנשים שאינם יודעים שהם עשו משהו שעליו עליהם לחזור בתשובה, ואין לה מה לומר לאנשים שאינם מרגישים שהם זקוקים למחילה כלשהי. לאחר שהבנתם שישנו חוק מוסרי אמיתי, ושישנו כוח מאחורי החוק, ושהפרתם את אותו החוק ואינכם בסדר עם הכוח הזה – אחרי כל זה, ולא רגע מוקדם יותר, הנצרות מתחילה לדבר. כשאתם יודעים שאתם חולים, אתם תשמעו לרופא. לאחר שהבנתם שעמדנו כמעט נואשת תתחילו להבין על מה הנוצרים מדברים. הם מציעים הסבר כיצד הגענו למצבנו הנוכחי של שנאת הטוב ואהבתו גם יחד. הם מציעים הסבר כיצד אלוהים יכול להיות התודעה האימפרסונלית הזו שבאחורי החוק המוסרי ועם זאת אדם גם כן. הם מספרים לכם כיצד הדרישות של החוק הזה, שאתם ואני איננו יכולים לעמוד בהן, נענו בשמנו, כיצד אלוהים עצמו הפך לאדם שיושיע את האדם ממורת רוחו של אלוהים. זהו סיפור ישן ואם אתם רוצים להיכנס אליו תתייעצו עם אנשים שיש להם סמכות רבה משלי לדבר עליו. כל שאני עושה הוא לבקש מאנשים להתמודד עם העובדות – להבין את השאלות שעליהן הנצרות טוענת שתשיב. ואלו הן עובדות מפחידות מאוד. הלוואי שהיה אפשר לומר משהו נעים יותר. אך אני מוכרח לומר את מה שאני חושב לאמת. כמובן, אני די מסכים שהדת הנוצרית, בטווח הארוך, היא נחמה שלא ניתן לתארה במילים. אך היא אינה מתחילה בנחמה; היא מתחילה בחרדה שתיארת, ואין בכלל תועלת בניסיון להגיע לנחמה הזו מבלי לעבור תחילה דרך החרדה. בדת, כמו במלחמה ובכל דבר אחר, נחמה היא הדבר היחיד שאינכם יכולים להשיג על ידי חיפוש. אם אתם מחפשים אחר האמת, ייתכן שתמצאו נחמה בסופו של דבר: אם אתם מחפשים אחר נחמה לא תקבלו נחמה ולא אמת – רק דברי חנופה ומשאלות לב בראשית הדרך, ובסופה, ייאוש. רובנו התגברנו על משאלות הלב טרום-המלחמה באשר לפוליטיקה הבינלאומית. הגיע הזמן שנעשה זאת גם באשר לדת.